

Наталія Горбач

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури,
Запорізький національний університет
<http://orcid.org/0000-0001-7743-9845>
horbachnathalia@gmail.com

ПЕРСОНАЛІЇ І ПРОСТІР ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОКОСТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація: Тривалий час тема Голокосту в українському письменстві через причини позалітературного характеру замовчувалася та піддавалася викривленням. Унаслідок цього численні її аспекти, зокрема розширення географічних маркерів Катастрофи, питання пам'яті і травми її жертв та свідків, аспекти жіночої історії Голокосту тощо, почали знаходити достотне висвітлення лише зі здобуттям нашою країною незалежності. На сьогодні актуальною залишається проблема персоналізації історії Голокосту через введення в публічний дискурс імен жертв, врятованих і рятівників як чинник розширення просторів пам'яті про трагедію європейського єврейства в часи Другої світової війни. До цього процесу, поряд з історичною наукою, комеморативними практиками долучається й художня література. Об'єктом нашої уваги в запропонованій статті є прозові твори сучасної української літератури – романи К. Бабкіної «Соня» (2013), Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» (2016), М. Дупешка «Історія, варта цілого яблунового саду» (2017), М. Матіос «Букова земля» (2019). А метою дослідження стали образи-персонажі жертв та рятівників, котрі мали реальних прототипів: символ Голокосту в Польщі і Любліні дев'ятирічний Хеньо (Генрик Житомирський), Праведники народів світу Марія та Степан Врублевські (Марія та Степан Січевлюки-Врублевські), чернівецька поетеса

Зельма Меербаум-Айзінгер, мер Чернівців Траян Попович, дипломати Гжегож Шиманович та Фріц Шелльгорн. Оприятення у художній формі життєвих історій цих реальних осіб сприяє розширенню пам'яті про війну і Голокост в Україні, є засобом формування сучасної культури пам'яті, що сьогодні є особливо важливим у контексті загальносвітових тенденцій пошуку порозуміння, з точки зору усвідомлення власної відповідальності за життя інших, недопущення повторення трагічних сторінок історії ХХ століття, однією з яких став Голокост. Оскільки через тривале замовчування травматичного досвіду жертв Голокосту не витворилося міжгенераційного зв'язку у процесах передачі пам'яті про нього, то література сьогодні через художнє конструювання минулого стає не лише інструментом поширення знань про Катастрофу, а й засобом формування культурної пам'яті про трагічні події минулого. Перспектива подальшого дослідження обраного аспекту вбачається в залученні до аналізу нових творів як вітчизняного, так і перекладного письменства, зокрема, автори яких біографічно пов'язані з Україною.

Ключові слова: Голокост, українська література, пам'ять, персонаж, прототип.

Nataliia Horbach

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature, Zaporizhzhia National University, <http://orcid.org/0000-0001-7743-9845> horbachnathalia@gmail.com

THE PERSONALITIES AND THE SPACE OF MEMORY ABOUT THE HOLOCAUST IN A MODERN UKRAINIAN LITERATURE

Summary: The Holocaust theme was concealed and falsified for a long time because of non-literary reasons. Therefore, only when our country got its independence, a lot of aspects became clarified – especially the increasing of geographical markers of the Shoah, the aspect of memory and traumas of its victims and witnesses, the aspects of a woman history of the Holocaust etc.

One of actual problems of nowadays is the problem of personalization of the Holocaust history with including the names of victims, saved and saviors for extending the space of memory about the tragedy of European Jews in the times of WWII. Literature, as well as historical science and commemorative practices, actively participates in this.

The object of our attention in the following article is modern Ukrainian prose – novels “Sonya” (2013) by K. Babkina, “Me, You, And Our Drawn And Undrawn God” (2016) by T. Pakhomova, “A Story Worthy of a Whole Apple Orchard” (2017) by M. Dupeshko, “The Beech Land” (2019) by M. Matios. The aim of investigation is the characters of victims and saviors who have real prototypes: an icon of the Holocaust in Poland and Lublin, 9-years-old Henio (Henryk Zhytomirski), Righteous Among the Nations Maria and Stepan Vrublevski (Maria and Stepan Sichevliuk-Vrublevski), the Chernivtsi poet Selma Meerbaum-

Eisinger, the mayor of Chernivtsi Traian Popovici, the diplomats Grzegorz Szymonowicz and Fritz Schellhorn.

Implementation the life stories of real personalities into fictional form leads to expanding the memory about the Holocaust in Ukraine, and it's also a way of creating a modern culture of memory, that is particularly important in a context of the international tendencies of finding the common understanding through awareness of a personal responsibility of others' lives, and non-admission of repeating the tragic pages of the XX ct. history, one of those was the Holocaust.

Since the long-term silence of the traumatic experience of the Holocaust victims didn't create an intergenerational connection in the process of transmitting the memory of the Holocaust, modern literature, with its artistic construction of the past, becomes not only a tool for spreading knowledge about the Shoah, but also a way of creating the cultural memory about this tragedy. The prospect of further research of the following aspect is seen in a deep analysis of new examples of both Ukrainian and translated literature, including novels written by authors that are biographically related to Ukraine.

Key words: Holocaust, Ukrainian literature, memory, character, prototype.

1. Вступ

Формування сучасної культури пам'яті як процесу «створення ... у пересічних людей образу минулого під кутом зору загальнолюдських цінностей» (Культура, 2008, с. 49), поряд із переосмисленням власної історії, прийняттям її інклюзивності та визнанням різних практик шанування пам'яті, відкриттям меморіальних знаків, музеїв, документальних центрів, передбачає й персоналізацію трагедій минулого через імена і особисті долі жертв, врятованих, рятівників. Таке сприйнят-

тя історії, на відміну від сухих статистичних даних, сприяє не лише кращому її розумінню, але є й проявом поваги, засобом пробудження емпатії до людини.

До лакун колективної та індивідуальної пам'яті про Голокост звернені сьогодні не лише фахові історичні дослідження, а й комеморативні практики, які не лише підкреслюють масштаби жертв, але й повертають конкретні імена як символ перемоги над забуттям. «Кожна людина має ім'я / що дав їй бог / і дали її батьки» (Шнеерсон-Мішковська, 2004), – рядок із вірша ізраїльської поетеси,

уродженки Чернівців З. Шнеерсон-Мішковської, відображений у назві церемонії пам'яті загиблих у Катастрофі, котра щорічно проходить у світі, починаючи з 1989 року. Ці слова стали і гаслом музею Яд-Вашем, назва якого – «пам'ять та ім'я» – походить із Книги Ісайї: «І дам Я ім у домі Моєму і в стінах Моїх пам'ять і ім'я краще, ніж синам і донькам; дам ім вічне ім'я, яке не буде винищене» (Іс. 56:5). «Важливе кожне ім'я» – ще один проект, реалізований 2020 року одним із найбільших у світі центрів документації про постраждалих від переслідувань націонал-соціалістичного режиму «Архіви Арользена». Його метою стало створення «цифрового пам'ятника» – оцифрування і публічна демонстрація архівних документів про жертв нацизму. Поверненню імен слугувала й акція «Писати проти забуття», учасники якої зафіксували на вулицях трьох європейських міст імена 79110 жертв націонал-соціалістичних злочинів (див.: Schreiben, 2008). Нагадування імен вбитих або переслідуваних у результаті Голокосту в місцях їх останнього перебування – це й ідея розпочатого 1996 року і продовжуваного понині символічного проекту «Каміні спотикання», до якого доєдналися й українські міста Переяслав, Чернігів та Рівне. «Коли молоді люди відкривають книгу й читають, що під час Другої світової війни загинули 6 мільйонів євреїв – це для них абстракція, а коли вони бачать одну конкретну жертву – це стає реальністю, – вважає ініціатор проекту, німецький митець Гюнтер Демніг. – Це важливо і для родичів загиблих, адже ті, чий рідні загинули в Освенцимі і їхній попіл розвіяний, мають куди прийти і поклонитися. Попри те, що минуло більше ніж 70 років, ми маємо пам'ятати і робити все, щоб цього більше не сталося» (Одарченко, 2018).

Подібному вшануванню, зверненому до згадування конкретних осіб, сприяє так званий «історіографічний поворот», що відбувся в мистецтві початку ХХІ століття, художній нарратив якого «конструюється з позицій переосмислення та переписування офіційних історичних нарративів через локальні й особисті історії; перегляду архівних матеріалів та реконструювання / перегравання подій, які раніше знаходились на периферії великої Історії» (Історіографічний, 2020). Література, здійснюючи своє «повернення в минуле» через інверсію художнього часу, також долучаєть-

ся до розширення кордонів пам'яті про Голокост. Один із можливих шляхів – оприявлення у художній формі життєвих історій реальних осіб. У зв'язку з цим предметом нашого дослідження є прозові твори української літератури про Голокост, персонажі яких мали реальних прототипів з-поміж жертв, врятованих чи рятівників, а метою дослідження – образи цих персонажів як складник сучасної культури пам'яті й персоналізації історії Голокосту.

2. Художня персоналізація жертв Голокосту

Світове письменство сформувало корпус текстів, персонажами яких – більш чи менш відомими – постають реальні особи Оскар Шиндлер («Ковчег Шиндлера» Т. Кеніллі), Діна Бебіт («Акварелі» Л. Осталовської), Януш Корчак («Книга Аарона» Д. Шепарда), Освальд Руфайзен («Даніель Штайн, перекладач» Л. Улицької), Лалі Айзенберг та Гіта Фурман («Татуювальник Аушвіцу» Г. Морріс), Антоніна та Ян Жабінські («Дружина доглядача зоопарку» Д. Акерман), Владек Шпігельман («Маус. Історія вцілілого» А. Шпігельмана), Сесилія Кляйн («Подорож Цильки» Г. Морріс) та багато інших. До цього художнього дискурсу належать і твори українських авторів К. Бабкіної «Соня», Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог», М. Дупешка «Історія, варта цілого яблуневого саду», М. Матіос «Букова земля», що повністю чи частково присвячені темі Голокосту і персоналізують історію Шоа через особи жертв чи рятівників.

Загибель кожної жертви Голокосту є неоправною трагедією, але у випадку з творчою особистістю вона сприймається і як непоправна культурна втрата. Такою втратою в романі М. Дупешка «Історія, варта цілого яблуневого саду» постає загибель «буковинської Анни Франк» – вісімнадцятилітньої німецькомовної поетеси, кухарки Пауля Целана Зельми Меєрбаум-Айзінгер. «Ретроспективна» частина роману – довоєнний і воєнний період Чернівців, рідного міста Зельми, – подається письменником з точки зору формування в ньому особливого типу людської особистості як представника міста-фронтиру – обмеженого просто-

ру, «де різні культури вперше стикаються з «іншістю» (otherness) й сприймають, пристосовують або одомашнюють її» (цит. за: Чорновол, 2015, с. 9). «Кожна з національних культур, – за словами Петра Рихла, перекладача З. Меєрбаум-Айзінгер, – має в цьому краї свої здобутки, які не соромно продемонструвати світові. У Чернівцях провів свою юність великий румунський поет, «останній романтик світової літератури», Михайл Емінеску. Тут жили і творили класики українського красного письменства Юрій Федькович, Сидір Воробкевич, Ольга Кобилянська, Осип Маковей, Дмитро Загул. У цьому місті розгорталася діяльність видатних єврейських письменників, віртуозних майстрів їдишу Елієзера Штейнбарга, Іцика Манґера, Моше Альтмана, Йосифа Бурга. Непересічним явищем гебраїської літератури вважається сьогодні творчість уродженця нашого краю, ізраїльського письменника Аарона Аппельфельда. Органічною частиною цього розмаїтого культурного симбіозу була й німецька література. Сьогодні вона – мовби відламана галузка квітучого дерева, забута арфа, струни якої ще зовсім недавно – у 20–30-ті роки ХХ століття – натхненно звучали» (Рихло, 2011, с. 28).

Метафоричні слова про зламану гілку повною мірою стосуються і особи Зельми Меєрбаум-Айзінгер, котра померла в грудні 1942 року від висипного тифу і виснаження в одному з «трудових» таборів Трансністрії. За коротке життя вона не встигла надрукувати жодної поезії, але залишила по собі рукописну збілочку «Збирання квітів», що складалася з 57 творів, адресованих здебільшого її другові Лейзеру Фіхману. В круговерті війни загинула і авторка, і адресат, котрий перебував на борту торпедованого радянським підводним човном пароплава з єврейськими біженцями влітку 1944 року. Врятована ж збірка була двома шкільними подругами Зельми – Ельзою Шехтер-Керен і Рене Абрамович-Міхаелі, котрі попри перипетії власних долі змогли вивезти і спершу видати в Ізраїлі, де упорядником збірки юної поетеси став її гімназійний вчитель Герш Сегал. Сьогодні збірка Зельми Меєрбаум-Айзінгер відома під назвою «Я тугою огорнута. Вірші єврейської дівчини до свого друга», під якою вона вийшла в Німеччині 1980 року, а нині доступна і українському читачеві. «Ненав'язлива майстер-

ність її слова, заворожлива мелодія її оптимістичної меланхолії, яка наприкінці життя застигає у невимовному сумі.., – так означено настроєвість збірки президенткою німецької Академії кіномистецтва І. Бербен у передмові до україномовного перекладу. – Вислів Райнера Марії Райке про те, що «прекрасне є початком жажливого» отримує у віршах Зельми своє глибоке, страхітливе підтвердження. Це так, мовби Зельма, пишучи свої поезії, передбачала й передчувала все, що станеться потім» (Бербен, 2012, с. 11). Особливим трагізмом передчуття катастрофи позначений останній вірш її збірки, датований 23 грудня 1941 року, з припискою червоним олівцем «Я не мала часу закінчити...»: «Це найстрашніше – сліпо віддаватись / і бачити, що зайва ти. / Вже ні на що не сподіватись, / як дим, у безвість відійти» (Меєрбаум-Айзінгер, 2012, с. 131).

Неймовірна історія порятунку поетичної збірки – це наочний приклад «перетікання» пам'яті комунікативної в пам'ять культурну, формування культури пам'яті, первісною формою якої є, за словами Я. Ассмана, пам'ять живих про мертвих. Усвідомлення смерті дає розуміння різниці між «вчора» і «сьогодні», а спогади про померлого дають початок культурі пам'яті, завдяки якій певна група підтверджує свою ідентичність (див.: Ассман, 2004, с. 64–67).

Подібна історія персоналізації однієї із жертв Голокосту, пов'язана з іменем Генрика Житомирського, який є прототипом Хеня в романі К. Бабкіної «Соня». Крізь призму трагічної долі дев'ятирічного хлопчика, який 1942 року загинув у газовій камері Майданека, в романі оприявнюється єврейська історія м. Любліна. Відновлена завдяки нечисленним уцілілим членам колись великої родини історія життя Хеня (див.: Неніо, 2015) зробила його одним із символів Голокосту в Польщі і Любліні. У словах Хеня авторкою роману сформульоване нове ставлення до Катастрофи, що характеризується сенситивністю переживань іншого як своїх власних: «це взагалі так відносно – єврей, не єврей... Поки не доходить до газових камер – головне, щоб людина була хороша» (Бабкіна, 2013, с. 108).

Святкування дня народження, акція з написання листів Хеньові, до якої з 2015 року доєдналася й Україна, проходять під гаслом: «Не-

можливо згадати 40 тисяч облич люблінських жертв Голокосту. Пам'ятайте принаймні одну» (Dras, 2008).

3. Літературна версія праведництва

Метою політики націонал-соціалізму було не лише знищення єврейського народу, але й пам'яті про нього. Тому робота багатьох установ та окремих вчених зосереджена на дослідженні феномену Праведників народів світу – встановленні імен тих, хто ризикуючи власним життям рятував євреїв, аналізові особливостей рятувництва в різних регіонах України та світу, вивченні мотивації рятувників, їх поведінки в екстремальних умовах тощо. Цими питаннями у художній площині перейнята й література. Зокрема, у творах вітчизняних авторів мотив порятунку євреїв під час Голокосту звучить у творах О. Дучимінської «Еті», П. Кочури «Родина Сокорин», Т. Мигаля «Шинок «Оселедець на ланцюзі», А. Дімарова «Південна Одісея», «Пам'ять», Є. Гуцала «Співуча колиска з верболозу», Р. Плотнікової «В яру згасаючих зірок», М. Мащенко «Дитя єврейське», М. Матіос «Черевички Божої матері», О. Забужко «Музей покинутих секретів», Ю. Винничука «Танго Смерті» тощо, проте лише в романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» прототипами персонажів-рятувників стають справжні Праведники народів світу – подружжя Марія та Степан Січевлюки-Врублевські, імена яких разом із синами Антоном і Володимиром наведені у переліку українських праведників, складеному Інститутом «Ткума» за даними Яд Вашем (див.: Щупак, 2021, с. 100).

Т. Пахомова – вчителька географії з містечка Радехова на Львівщині, а роман «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» – її перша письменницька спроба. Написанню роману, яке тривало всього три місяці, передувала кількарічна краєзнавча робота по дослідженню історії єврейського населення радехівщини. «До війни, – зазначала авторка, – воно становило третину всього населення міста, доклалося до його культури, розбудови, і, як і всюди, було зметене страшним часом Голокосту. Після війни єврейське кладовище зрівняли із землею, а могильними плитами вимости-

ли центральну вулицю міста – показово, правда, ж? Отак і наша громада, і все суспільство на довгий час взяло під ноги трагедію безневинних людей, для яких національність стала вироком» (Львівська, 2017). І хоч звання праведників її земляки отримали ще 1988 року, проте на момент написання роману Т. Пахомовій довелося збирати округлині спогадів про них серед односельців та далеких родичів.

Події твору відбуваються на Львівщині під час Другої світової війни. Мультикультуралізм краю упродовж роману підкреслюватиметься авторкою неодноразово, а багатонаціональна атмосфера воєнного Львова влучно передається через мовний симбіоз в описі базару, де «Взаємне бажання вигоди стирало мовні бар'єри, усі мали базові знання польської, єврейської, української, легко переходили з мови на мову» (Пахомова, 2016, с. 18).

Прихід німців обриває мирне співіснування жителів Львова і стає початком «вирішення єврейського питання». Низка сегрегаційних заходів (заборона ходити тротуарами – євреї мали право рухатися лише проїжджою частиною, дозволеним використанням громадського транспорту – для них виділялися позначені жовтою зіркою місця, відкриття окремих магазинів тощо) завершується створенням гетто на вулиці Замарстинівській, до якого потрапляють Естер та двоє її дітей – Давид і Міра. Щоб отримувати більше їжі для прогодування дітей, жінка погоджується на роботу в трудовому таборі. Степанові, котрий також працює на будівництві дороги, дівчинка нагадує його покійну дочку і він, разом із дружиною, вирішує допомогти Мірочці та її родині. Прихистком Зільберманів стає сховок під хлівом, який вони можуть залишати лише інколи вночі, виходячи на прогулянку до цвинтаря, з яким сусідить хата Врублевських. Спільне переживання небезпеки змінює і зближує обидві родини, а порятунок людей призводить до фізичної і духовної гармонії Марії і Степана після смерті власної дитини. Упродовж 832 днів триває ця історія порятунку, котра могла обернутися трагедією і для порятованих, і для тих, хто попри небезпеку не залишився глухим до чужого болю.

Довоєнна модель міжнаціональних стосунків, коли при взаємній толерантності представники тих чи тих національностей і релігій все ж стано-

вили герметичні групи, гуртуючись навколо церкви, костюлу чи синагоги, у роки окупації зазнає змін. На різних етапах життя родини Зільберманів руку допомоги їм подають полька Ядвіга, циганка Гіта, українці Степан і Марія Врублевські, які й уособлюють ідилічну модель багатонаціонального суспільства, передану авторкою метафорою танцю: «Жити з іншими людьми – це як вправно танцювати вальс: ти то наступаєш, відступаєш, бо так домовилися танцювати, і в житті ти сам чимсь поступаєшся, чи хтось тобі, і тоді є добре» (Пахомова, 2016, с. 161). Те, що до порятунку родини Зільберманів стають причетними персонажі різних національностей, відповідає письменницьким інтенціям твору. Людське життя для авторки є однаково безцінним, незалежно від національності чи віросповідання. Тому й найбільшим моральним переступом у романі проголошується байдужість до людини: «Вона і не гріх ніби, але інколи шкодить більше, ніж і не дуже добра справа. З її мовчазної згоди спочатку виникають людиноненависницькі ідеї, а згодом починають убивати. Те, що сьогодні німці роблять із цілим єврейським народом, народилося не вчора, не сто й навіть не дві тисячі років тому. Одні зводили наклепи, інші мовчали: «Не мене ж стосується». Багато хто за тривалий час міг би знайти спосіб припинити цькування, але: «Навіщо? Це не до мене...» Багато людей могли нам допомогти – он скільки їх навколо, живих, тільки тут, у цьому селі.. але вони теж вважають, що це не їхня біда» (Пахомова, 2016, с. 177), – вкладає Т. Пахомова свою думку в уста Естер.

Трирічне проживання Естер і її дітей у шко-вку Врублевських доводить, що міжкультурні і міжрелігійні відмінності не є перешкодою для діалогу. Автор знакової праці з теорії діалогізму ХХ століття М. Бубер, висунувши засадничу категорію «Я-Ти» для позначення двоїстості людської природи й необхідності включення *іншого* в процес самопізнання, писав: «Якщо промовляється Ти, то співпромовлено Я словесної пари Я-Ти... Немає жодного Я самого по собі, а є лиш Я засадничого слова Я-Ти...» (Бубер, 2012, с. 26). У зв'язку з цим назва роману «Я, ти і нашмальований і немальований Бог» набуває виразно імагологічного прочитання, де *інший* трактується не як суб'єкт, а як неповторне *ти*, здатне зняти не лише

теологічні, а й будь-які інші розбіжності, накладені людською цивілізацією.

В інтерв'ю Т. Пахомова наголошувала, що прототипи її героїв нагороджені свідоцтвом і срібною медаллю Праведників світу, а один із їхніх синів посадив у Саду-алеї Праведників світу на Голгофі в Єрусалимі іменне деревце. В епілозі ж до роману, письменниця звертається до читачів, підкреслюючи достовірність розповіді: «Як будете в Єрусалимі, знайдіть будь-ласка на Голгофі, у саду-алеї Праведників світу дерево з табличкою на честь Марії та Степана Січевлюків-Врублевських. Уклоніться пам'яті цих святих людей – Праведників світу цього...» (Пахомова, 2016, с. 189).

4. Історії порятунку чернівецьких євреїв: художній дискурс

Образ Чернівців як території спротиву твориться М. Дупешком у романі «Історія, варта цілого яблуневого саду». Позицію несприйняття персонажами людиноненависницької ідеології письменник передає різними способами – від висловлювань власної точки зору, яка йде врозріз із офіційною, до активної допомоги переслідуваним. Зокрема, як приклад таких дій автором наведено достовірний факт діяльності в Чернівцях Чилійського консульства на чолі з поляком Гжегожем Шимановичем. Дипломат допоміг близько 800 польським євреям, котрі в 1939 році знайшли притулок на Буковині, утікаючи з окупованої Гітлером Польщі, отримати чилійське громадянство й виїхати з Європи, коли над ними знову нависла загроза нацизму (див.: Вітяг, 2020; Szymonowicz, 2005).

Іншим зразком протидії і прикладом залучення в текст роману історичного матеріалу є діяльність румунського адвоката і мера Чернівців у 1941–1942 роках Траяна Поповича. Саме завдяки йому близько 20 000 тисяч чернівецьких євреїв залишилися в місті, уникнувши «трудових» таборів Трансністрії. Т. Попович не лише не виконав наказу про депортацію своїх земляків, але й домігся в губернатора Буковини генерала Калотеску дозволу для 20 000 із них на роботу в Чернівцях. Первісно список мав складатися зі 100–200 осіб, але Т. Попович переконав чиновників, що жит-

тедіяльність міста неможлива без значно більшої кількості людей, які є фахівцями в різних сферах (про це йдеться в спогадах Т. Поповича, фрагменти з яких вміщені в книзі С. Воронцова в авторському перекладі) (див.: Воронцов, 2017). Оскільки про особу Т. Поповича, яка лише віднедавна ввійшла в історичний дискурс, залишається обмаль відомостей, М. Дупешко не обмежується сухим фактажем і вдається до домислювання: «Ходить така легенда, що Попович навмисне відімкнув від електрики будинок губернатора, повідомивши, що усунути несправність можуть тільки євреї, яких зараз зігнали у гетто» (Дупешко, 2017, с. 109); «По місту навіть ходили легенди, що під ратушею є таємний тунель, який веде аж до Цецино, і що в тому тунелі Попович переховує тисячі євреїв» (Дупешко, 2017, с. 110).

Особа «буковинського Шиндлера» не залишила байдужою і М. Матіос, котра звернулася до історії порятунку чернівецьких євреїв у романі «Букова земля». Тривалий час вважалося, що офіційний представник окупаційної влади не може бути причетним до таких акцій, тож зусилля Т. Поповича по порятунку людей залишалися невідомими для загалу.

У творі письменниці проривається пелена мовчання і щодо багатолітнього консула Німеччини в Румунії Фріца Шелльгорна. Коли в результаті радянської окупації Буковини відбулася раптова зміна кордонів, дипломат сприяв репатріації усіх тих, хто не встигли виїхати до 28 червня 1940 року і мав би набути громадянство СРСР: «Консула Шелльгорна в осінні дні сорокового року в Чернівцях могло втішити хіба лише те, що серед сорока п'яти тисяч буковинських німців, які покидали край, було майже десять тисяч румунів та чотири тисячі українців зі справжніми паспортами арійців. А півтори сотні чернівецьких євреїв залишилися в Чернівцях з такими самими паспортами. І без літери J» (Матіос, 2019, с. 538).

Пізніше, в період німецької окупації, саме йому, власне, і належала ідея відбору «економічно корисних євреїв» для потреб промисловості чи господарства, що мала порятувати людей від депортації. «Не було ні радості, ні полегшення, – розмірковує герої у романі, – хіба лише вселенська втома сповзала з душі, як гусінь з продірявленого листка. Шелльгорн розумів: сталося щось

надзвичайне. Щось неймовірне, неочікуване навіть ним самим. Бо з самого початку це все скидалося на велику авантюру консула. Двадцять тисяч! Двадцять! Тисяч! залишених у місті приречених – означало право на продовження їхнього життя. Легко сказати... і неможливо нікому признатися, що ці двадцять тисяч буковинських євреїв – все таки, напевно, подвійна плата маршала Антонеску за отих десять тисяч румунів, які минулої осені покинули Чернівці з німецькими паспортами» (Матіос, 2019, с. 579).

5. Висновки

Оскільки через тривале замовчування травматичного досвіду жертв Голокосту не витворилося міжгенераційного зв'язку у процесах передачі пам'яті про нього, то література сьогодні через художнє конструювання минулого стає не лише інструментом поширення знань про Катастрофу, а й засобом формування культурної пам'яті про трагічні події минулого. Художні твори К. Бабкіної «Соня», Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог», М. Дупешка «Історія, варта цілого яблуневого саду», М. Матіос «Букова земля», персонажі яких мають реальних прототипів, здатні прислужитися розширенню пам'яті про війну і Голокост в Україні, стати засобом формування сучасної культури пам'яті, що сьогодні є особливо важливим у контексті загальносвітових тенденцій пошуку порозуміння, з точки зору усвідомлення власної відповідальності за життя інших, недопущення повторення трагічних сторінок історії ХХ століття, однією з яких став Голокост. Перспектива подальшого дослідження обраного аспекту вбачається в залученні до аналізу нових зразків як вітчизняного, так і перекладного письменства, зокрема творів, автори яких біографічно пов'язані з Україною.

Література:

1. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 368 с.

2. Бабкіна К. Соня. Харків : Фоліо, 2013. 186 с.
3. Бербен І. Передмова. *Меєрбаум-Айзінгер З. Я туюю огорнута. Вірші єврейської дівчини до свого друга*. Чернівці : Книги – XXI, 2012. С. 12–13.
4. Бубер М. Я і ти: шлях людини за хасидським вченням. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. С. 25–226.
5. Витяг з листа д-ра Гжегожа Шимоновича (Торонто, Канада). URL: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/szymonowicz.htm> (дата звернення: 21.11.2021).
6. Воронцов С. Буковинський Шиндлер. *Книга з повітря Czernovitz (життя чернівчан на тлі часу та міста)*. Чернівці : Книги–XXI, 2017. С. 102–108.
7. Дупешко М. Історія, варта цілого яблунового саду. Чернівці : Книги–XXI, 2017. 160 с.
8. Історіографічний поворот у мистецтві. URL: https://www.pastfutureart.org/glossary#Historiographic_Turn (дата звернення: 21.11.2021).
9. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід ; за ред. Ю. Шаповала. Київ : ІПЕНД, 2013. 600 с.
10. Львівська письменниця створила роман на основі реальної історії врятованих українцями євреїв під час Голокосту ; розм. І. Небесна. URL: <https://cutt.ly/iUjZ6bR> (дата звернення: 21.11.2021).
11. Матіос М. Букова земля: роман-панорама завдовжки у 225 років. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 928 с.
12. Меєрбаум-Айзінгер З. Я туюю огорнута. Вірші єврейської дівчини до свого друга. Чернівці : Книги – XXI, 2012. 152 с.
13. Одарченко В. «Каміні спотикання»: імена п'яти жертв нацизму віднині вкарбовані в брукувку Рівного. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29393481.html> (дата звернення: 3.12.2021).
14. Пахомова Т. Я, ти і наш мальований і немальований Бог. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 192 с.
15. Рихло П. Літературний феномен Чернівців. *Український журнал* : інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині. 2011. № 11. С. 28–29.
16. Чорновол І. Релігія та культура на фронті. *Фронтири міста: історико-культурологічний альманах*. Дніпропетровськ : Герда, 2015. Вип. 4. С. 8–20.
17. Шнеерсон-Мішковська З. Кожна людина має імя... URL: <http://www.zchor.org/zelda.htm> (дата звернення: 15.03.2022).
18. Щупак І., Бондар З., Врадій Є., Дробович А., Євтушенко Р., Піскарьова І. Пам'яті українців, які рятували євреїв під час Другої світової війни. Дніпро : Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2021. 224 с.
19. Dras T. Henio, Chaim. Listy do żydowskiego chłopca – uliczna akcja Teatru NN w dzień pamięci o Holocauście. URL: <https://www.hf.org.pl/ao/index.php?id=633> (дата звернення: 15.03.2022).
20. Henio Żytomirski. Historia jednego życia. URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/henio-zytomirski-historia-jednego-zycia/#archiwum-rodzinne> (дата звернення: 9.03.2022).
21. Schreiben gegen das Vergessen. URL: <https://schreiben-gegen-das-vergessen.eu> (дата звернення: 7.12.2021).
22. Szymonowicz Grzegorz. *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii* : w 5 t. Toruń : Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2005. T. 5 : S–Ż. S. 78–79.

References:

1. Assman Ya. (2004). *Kulturnaya pamyat: pismo, pamyat o proshlom i politicheskaya identichnost v vysokikh kulturakh drevnosti* [Cultural Memory and Early Civilization: writing, remembrance, and political imagination]. Moskva : Yazyki slavyanskoy kultury. [in Russian]
2. Babkina K. (2013). *Sonya* [Sonya]. Kharkiv : Folio.
3. Berben I. (2012). *Peredmovna* [Preface]. Meyerbaum-Ayzinger Z. *Ya tuhoyu obhornuta. Virshi yevreyskoyi divchyny do svoho druha* [I am wrapped in longing. Poems of a Jewish girl to her friend]. Chernivtsi : Knyhy – XXI. [in Ukrainian]
4. Buber M. (2012). *Ya i ty: shlyakh lyudyny za khasydsckym vchennyam* [Me and you: the path of man according to Hasidic teachings]. Kyiv : DUKH I LITERA. [in Ukrainian]
5. *Vytyah z lysta d-ra Gzhegozha Shymonovicha* (Toronto, Kanada) [Excerpt from a letter by Dr. Grzegorz Shimonovic (Toronto, Canada)] (2020). URL: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/szymonowicz.htm>. [in Ukrainian]
6. Vorontsov S. (2017). *Bukovynskyy Shyndler. Knyha z povitrya Czernovitz (zhyttya chernivchan na tli chasu ta mista)* [Bukovinsky Schindler. A book from the air Czernovitz (life of Chernivtsi against the background of time and city)]. Chernivtsi : Knyhy – XXI. [in Ukrainian]
7. Dupeshko M. (2017). *Istoriya, varta tsiloho yablunevoho sadu* [History, worth a whole apple orchard]. Chernivtsi : Knyhy – XXI. [in Ukrainian]
8. *Istoriografichnyy povorot u mystetstvi* [Historiographical turn in art] (2020). URL: https://www.pastfutureart.org/glossary#Historiographic_Turn. [in Ukrainian]
9. *Kultura istorychnoyi pamyati: yevropeyskyy ta ukrayinskyy dosvid* [Culture of historical memory: European and Ukrainian experience] (2013) ; za red. Yu. Shapovala. Kyiv : IPIEND. [in Ukrainian]

10. Lvivska pysmennytsya stvoryla roman na osnovi realnoyi istoriyi vryatovanykh ukrayintsyamy yevreyiv pid chas Holokostu [The Lviv writer created a novel based on the real story of Jews saved by Ukrainians during the Holocaust] (2017) ; rozm. I. Nebesna. URL: <https://cutt.ly/iU-jZ6bR>. [in Ukrainian]
11. Matios M. (2019). *Bukova zemlya: roman-panorama za vdovzhky u 225 rokiv* [Beech land: a novel-panorama length of 225 years]. Kyiv : A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. [in Ukrainian]
12. Meyerbaum-Ayzinger Z. (2012). *Ya tuhoyu obhornuta. Virshi yevreyskoyi divchyny do svoho druha* [I am wrapped in longing. Poems of a Jewish girl to her friend]. Chernivtsi : Knyhy – XXI. [in Ukrainian]
13. Odarchenko V. (2018). «*Kameni spotykannya*»: imena pyaty zhertv natsyzmu vidnini vkarbovani v brukivku Rivnoho [Odarchenko V. «Stones of Stumbling»: the names of five victims of Nazism are now engraved in the pavement of Rivne]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29393481.html>. [in Ukrainian]
14. Pakhomova T. (2016). *Ya, ty i nash malovanyy i nemalovanyy Boh*. [I, you and our painted and unpainted God]. Kharkiv : Knyzhkovyy klub «Klub Simeynoho Dozvillya». [in Ukrainian]
15. Rykhlo P. (2011). *Literaturnyy fenomen Chernivtsiv* [Literary phenomenon of Chernivtsi]. *Ukrayinskyy zhurnal : informatsynnyy kulturno-politychnyy misyachnyk dlya ukrayintsiv u Chekhiyi, Polshchi ta Slovachchyni*. № 11. S. 28–29. [in Ukrainian]
16. Chornovol I. (2015). *Relihiya ta kultura na frontyri* [Religion and culture on the front line]. *Frontyry mista: istoryko-kulturolohichnyy almanakh*. Dnipropetrovsk : Herda. Vyp. 4. [in Ukrainian]
17. Shneerson-Mishkovska Z. (2004). *Kozhna lyudyna maye imya...* [Everyone Has a Name]. URL: <http://www.zchor.org/zelda.htm> [in Ukrainian]
18. Shchupak I., Bondar Z., Vradiy Ye., Drobovych A., Yevtushenko R., Piskarova I. (2021). *Pamyati ukrayintsiv, yaki ryatuvaly yevreyiv pid chas Druhoyi svitovoyi viyny* [In memory of Ukrainians who saved Jews during the Second World War]. Dnipro : Ukrayinskyy instytut vyvchennya Holokostu «Tkuma». [in Ukrainian]
19. Dras T. (2008). *Henio, Chaim. Listy do żydowskiego chłopca – uliczna akcja Teatru NN w dzień pamięci o Holocauście* [Henio, Chaim. Letters to a Jewish Boy – a street action by the NN Theater on the Holocaust remembrance day]. URL: <https://www.hf.org.pl/ao/index.php?id=633>. [in Polish]
20. Henio Żytomirski. *Historia jednego życia* [The story of one life] (2015). URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/henio-zytomirski-historia-jednego-zycia/#archiwum-rodzinne>. [in Polish]
21. *Schreiben gegen das Vergessen* [Writing against oblivion] (2018). URL: <https://schreiben-gegen-das-vergessen.eu>. [in German]
22. Szymonowicz Grzegorz [Szymonowicz Grzegorz] (2005). *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii* [Encyclopedia of Polish emigration and Polonia] : w 5 t. Toruń : Oficyna Wydawnicza Kucharski, T. 5 : S–Ż. S. 78–79. [in Polish]